

Бацак Костянтин. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX століття. Витоки. Формування. Діяльність – К.: Знання України, 2004. – 300 с. – Бібліогр. с.286–297.

На початку третього тисячоліття чимало українських громадян працюють в Італії. Проте понад століття тому ситуація була дзеркальною, тобто тисячі італійців докладали свою працю заради освоєння земель Північного Причорномор'я.

Хоч трудова еміграція, як правило, є тимчасовою, залежною від багатьох політичних, економічних, соціокультурних та правових обставин, однак незалежно від її тривалості, фактично не змінюється суть еміграції як важливої форми міжнародного спілкування та обміну набутим досвідом.

Зважаючи на це, у передмові до зазначеного наукового видання директор Італійського інституту культури в Україні професор Нікола Франко Баллоні цілком природно, як для італійця, звертає увагу на те, що книга Костянтина Бацака

“проливає світло на одну з найменш знайомих читачеві сторінок історії італійського народу – формуванню та діяльності італійської еміграції в Україні” (с.9).

Натомість для зацікавленого українського читача ця монографія становить інтерес передусім своїм яскравим показом історії України крізь призму всесвітньої історії, що загалом лишається важливою науковою проблемою. Особливо це стосується історичних періодів, які є віддаленими від добре “засвоєного” істориками ХХ ст.

Із погляду на це слід зазначити, що вітчизняна історична наука дійсно поповнилась важливою та оригінальною працею Костянтина Бацака, яка присвячена малодослідженій комплексній темі – формуванню та діяльності італійської еміграції в Україні наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. Зазначене дослідження виконано на основі прискіпливого вивчення широкого кола архівних документальних джерел, завдяки чому до наукового обігу введено цікаві факти, на підставі яких зроблено обґрунтовані оригінальні висновки.

Зокрема, ретельно висвітлено причини, етапи формування та різноманітної діяльності італійців на території тодішньої України, насамперед в економічному освоєнні Північного Причорномор'я, Приазов'я та інших регіонів, розвитку міжнародної торгівлі, розбудові міст та поширенні надбань європейської культури.

У першому розділі – “Історичні традиції та витоки нової італійської еміграції в Україні” автор задається питанням, чи можна застосовувати до італійців різних професій, які працювали в Україні, термін “еміграція”? Наведені аргументи дають підстави погодитись із думкою, що “період осілости чи проходження натуралізації не дають вичерпної характеристики явища “еміграція”. Особливо це стосується “українських” італійців, які тривалий час, іноді більшу частину життя проводили в місцевому культурному, політико-правовому та соціально-економічному середовищі” (с.12).

У цьому контексті подається характеристика перебування італійців на українських теренах у панорамі століть: від античних часів до середньовіччя. Цікаво, що серед власників комерційних фірм у Судаку (Крим, ХІІІ ст.) був брат відомого мандрівника Марко Поло – Андреа (с.29). Також висвітлюються торговельні контакти італійських купців із Запорізькою Січчю (с.39).

Водночас, занурюючись у перипетії італійської історії ХVІІІ ст., автор розглянув передумови переселенського руху з італійських держав. Зокрема, зазначається, що “нестабільна політична ситуація на Апеннінах, роздробленість, постійні війни та іноземне панування суттєвим чином впливали на еміграційні настрої серед італійців та розширення соціальної бази емігрантів” (с.44). Часто бідняки наймалися матросами на торгові судна. Потенційними емігрантами були ремісники, які втрачали роботу внаслідок занепаду цехів. Певний ідеологічний тиск змушував до еміграції представників інтелігентських професій. Каральні заходи після придушення повстань у Неаполітанському королівстві та П'ємонті 1820–1821 рр., які поширювались на членів карбонарських організацій, що домагались національного об'єднання Італії, також стимулювали еміграцію. Крім того, “переповненість оперних колективів та високі вимоги до фахової майстерності, які викликали конкуренцію при влаштуванні на роботу, сприяли формуванню закордонних труп, що набирались антрепренерами для виступів на сценах країн Європи” (с.55).

Також автор проаналізував тенденції та наслідки еміграції за державними проектами. Розглянуто діяльність із вербування італійських колоністів, яку проводив російський “генеральний морський комісар” у Ліворно Дмитро Моченіго (с.62). Ці переселенці були розселені у Херсоні. Правда, не брався до уваги професійний склад італійських переселенців. До того ж місцева італійська влада природно обмежувала еміграцію висококваліфікованої робочої сили. Водночас саме завдяки державним програмам було можливо, говорячи сучасною термінологією, встановити зв'язки з італійською громадськістю та інформувати її не лише про стан справ в Одесі, а й загалом про можливості бізнесу на Півдні України (с.172). Землі пропонувалось виділяти й іноземцям, які приймали російське громадянство.

Об'єктивно бурхливий розвиток цієї території вимагав застосування праці якісної високофахової робочої сили. До того ж суттєве зростання кількості нових дворян поживало зацікавлення аристократів-землевласників у розвитку маєтностей. Це розширило попит на іноземних правителів "економів". Частина італійців – мешканців повітових містечок, сіл та хуторів – займалася господарською діяльністю та торгівлею. Емігрантів з Апеннін наймали для роботи управителями маєтностей або прислугою. Серед аристократів було особливо престижно мати у своїх палацах художників та зодчих з Італії.

Автор наголошує, що загалом "державні проекти переселення італійців передбачали їхнє залучення до тих галузей професійної діяльності, в яких спостерігався дефіцит на нових приєднаних землях Північного Причорномор'я" (с.70). Також в Італії внаслідок цих зусиль поширювалась інформація про великі можливості отримання роботи на нещодавно приєднаних до Росії теренах чорноморсько-азовського регіону.

У квітні 1817 р. Одеса стала порто-франко, тобто, говорячи сучасною термінологією, "вільною економічною зоною". Інтенсивний розвиток торговельного судноплавства вимагав фахівців морських професій. Зокрема, морським промислом займалась відома родина Гарібальді. Їхній знаменитий родич, ватажок національно-визвольного руху в Італії Джузеппе Гарібальді плавав матросом на італійських торгових кораблях Чорним морем.

У другому розділі монографії – "Інтеграція італійців у соціально-економічний та культурний простір України" висвітлено питання розселення та професійного складу італійських емігрантів та розкрито історію їхніх окремих громад, які виникли у Північному Причорномор'ї та в Криму. Автор показав основні шляхи, якими на українські терени прибували італійці, котрих у новітній італійській історіографії прийнято класифікувати за "земляцьким" походженням: неаполітанці, сицилійці, сардинці тощо (с.135).

Зокрема, сухоходом через австрійські землі їхали, головним чином, ремісники, фахівці у різних галузях послуг, діячі мистецтва. Натомість морем прибували насамперед представники морських професій. З огляду на цей факт, Костянтин Бацак доводить, що саме південний напрям еміграції став головним для вихідців з Апеннін, свідченням чого стала опублікована італійською мовою "Інструкція для іноземців, що прибувають в Росію".

Мігранти були досить мобільними. Наприклад, вони непогано заробляли під час контрактних ярмарків у Києві, крім того, "Київ був для італійців зручним місцем зосередження, звідки вони здійснювали нетривалі подорожі на заробітки до інших міст" (с.74). Навіть після завершення ярмаркового сезону італійці були присутні в культурно-мистецькому житті Києва. Так, над забудовою Липок по Левашовській вулиці працював уродженець Риму Л.Станцані. Вихідці з Апеннін виконували функції викладачів навчальних закладів Києва. Деякі музиканти з Італії вдало поєднували диригентську та виконавську практику з викладацькою діяльністю. Були в місті й італійські комерсанти. Італійці також причетні до організації церковного католицького життя в українських містах.

Водночас автор підкреслює, що найбільш потужний еміграційний потік із Апеннін насамперед був спрямований у Північне Причорномор'я. Адже становлення італійських громад на півдні України було зумовлено інтенсивним економічним розвитком цього регіону і розгортанням чорноморсько-середземноморської торгівлі (с.92). Саме у містах цього регіону знаходились основні хліботорговельні контори італійців. Зокрема, "активні торговельні зв'язки Керчі з Апеннінами, наявність компактної громади вихідців з італійських держав сприяли поширенню в місті італійської мови" (с.103). Проте справжнім італійським центром стала Одеса.

Тож третій розділ монографії "Одеса – головний центр італійської діаспори" розповідає про повсякденне життя італійців у цьому інтернаціональному урбаністичному центрі. Вихідці з Апеннін органічно вписались до системи муніципального життя Одеси. Зокрема, започаткували формування в Одесі прошарку італійського купецтва венеціанці грецького походження. Кожен, хто претендував на звання одеського неогоціанта, повинен був мати в місті власну нерухомість. Ця обставина спонукала італійців до побудови будинків в Одесі, завдяки чому їхні комерційні інтереси пов'язувалися з організацією міського будівництва. Для виконання робіт і благоустрою Одеси контрахувались бригади італійських робітників.

Крім того, вихідці з Апеннін утримували частину перукарень, лазень, майстерень жіночого одягу та аксесуарів. Вони знайомили одеситів із тенденціями європейської моди. Італійці увійшли до складу викладачів відкритого 1817 р. Рішельєвського ліцею. Проте особливо сильно вплив італійців позначився на сфері послуг. Вони заснували в Одесі значну частину готельно-ресторанного бізнесу.

Водночас головна спеціалізація італійців була пов'язана з торгівлею зерном. Це обумовлювалося тим, що саме вихідці з тогочасних італійських держав володіли цінним практичним досвідом міжнародних комерційних операцій. Багато італійських купців на практиці застосовували власний досвід у галузі правового забезпечення торгівлі та суміщали комерційну діяльність із виконанням обов'язків служби в одеському порту та товарній біржі. З 1821 р. в руках одеських італійців зосереджувалась торгівля європейськими винами, картинами, нотами та іншим “закордонним крамом”.

Уже в 1830-ті рр. більша частина комерційної документації велась італійською мовою, що обумовлювало потребу її досить широкого вивчення. Різні програми оволодіння італійською мовою пропонували приватні навчальні заклади Одеси. Культурно-мистецька діяльність італійців перетворила Одесу на справжнє європейське місто.

Водночас автор, наводячи відповідні факти, зазначає, що “альянс міської влади та італійських антрепренерів, як правило, давав змогу забезпечити театр кращими виконавцями і музикантами та стабільно фінансувати його діяльність упродовж усього контрактного періоду” (с.140). Правда, також визнається, що “необізнаність муніципальних властей у питаннях ангажування артистів у європейських державах часом призводила до прикрих непорозумінь” (с.145). Однак це не заважало, – на італійські вистави Одеси регулярно відгукувалися в самій Італії. Проте для самих італійців Одеси власні театральні мистецькі традиції були частиною далекої Італії, куди більшість із них мала намір у майбутньому повернутися (с.149).

Четвертий розділ монографії – “У розбудові економічних і торговельних зв'язків України із Західною Європою” – наповнений духом нової соціальної історії. Із використанням зібраних в архіві статистичних даних, порівняльних таблиць автор переконливо доводить, що із часу становлення торговельного судноплавства між італійськими державами і Північним Причорномор'ям та проведення протекційної торговельної політики саме італійський фактор став у зазначеному регіоні ключовим у міжнародній хлібній торгівлі.

Зокрема перші спроби домовитися з Константинополем про вільний прохід торгових суден через Чорноморські протоки були здійснені неаполітанським урядом незабаром після укладання 1787 р. торгового договору з Російською імперією (с.183). Загалом італійці успішно грали на торговельній кон'юнктурі, яка складалась навколо цін на зерно внаслідок російсько-турецьких війн, неврожаїв, епідемій та інших комерційних та некомерційних чинників. Врешті, діяльність італійського купецтва в галузі торгівлі зерном значною мірою сприяла перетворенню хлібного експорту з чорноморських портів в Італію на один із найбільш перспективних напрямків зовнішньої торгівлі Російської імперії (с.201).

Завдяки багатьом наведеним фактам та узагальненням наголошується, що “італійська діаспора була сильною реорганізуючими потенціями окремих особистостей, котрі залучили сюди свої капітали: негоціанти – грошово-фінансовий, учителі, музиканти, співаки, архітектори, інженери – духовно-інтелектуальний, – які, принісши статки їхнім власникам, залишалися в Україні і запрацювали на її користь” (с.204). Відкритість та активність італійської діаспори забезпечили тривкі економічні та культурні контакти України з Італією, а разом і з іншими європейськими державами, сприяли включенню Північного Причорномор'я в систему європейських економічних взаємин і міжнародної торгівлі (с.205).

У кращих європейських історичних традиціях наприкінці монографії подано сорок два архівні документи (російською, французькою, італійською мовами), які вдало доповнюють основний текст монографії та дають можливість зацікавленому читачеві відчувати автентичний “дух часу”.

А.Ю.Мартинов (Київ)